

L'ÚS D'ANIMALS A LA MEDICINA DE LA TRADICIÓ LLATINA: ESTUDI DEL *TRESOR DE BEUTAT*, UN TRACTAT MEDIEVAL DEDICAT ALS COSMÈTICS FEMENINS

BETLLOCH-MAS, Isabel¹; CHINER, Eusebi⁺; CHINER-BETLLOCH, Jordi²; LLORCA-IBI, Francesc X.²; MARTÍN-PASCUAL, Llúcia².

¹Servei de Dermatologia, Hospital General Universitari d'Alacant, Universitat Miguel Hernández; ⁺Servicio de Pneumologia, Hospital Universitari Sant Joan d'Alacant;

²Departament de Filologia Catalana, Universitat d'Alacant.

RESUM: L'ús de productes derivats d'animals (Zooteràpia) ha format part de l'arsenal terapèutic dermatològic en les diverses cultures a través del temps. El Tresor de Beutat és un tractat medieval dedicat als cosmètics femenins i la salut, escrit en català medieval que es conserva a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Descriu més de 200 remeis i tractaments per a les dones del segle XIV. Molts d'aquests tractaments eren productes d'origen animal. Estudiem el Tresor de Beutat per determinar quins animals i quines de les seves parts eren emprades, així com la forma d'utilització i indicacions terapèutiques. El document original va ser transcrit al català formal i el text analitzat per tal d'identificar totes les substàncies d'origen animal destinades a la teràpia. Aquestes substàncies van ser ordenades segons l'espècie, i es van estudiar les diferents parts emprades dels animals, la manera de preparació i les seves indicacions. Es van identificar un total de 223 substàncies o elements (animals, plantes i minerals) utilitzats com a remeis. D'ells, 47 (21%) eren d'origen animal, pertanyents a 30 animals, 15 mamífers, 7 aus, 4 animals marins, 2 de rèptils i amfibis i 2 insectes. Les diferents parts dels animals utilitzats inclouen la pell, el greix, els ronyons, el cervell, les banyes, les ungles, les secrecions anals, glàndules mamàries o salivals, la femta, o fins i tot l'animal sencer, en el cas dels mamífers. De les aus, s'usaven les plomes, ous, greixos, els nius, el cap, el suc propi de l'animal, i els excrements. Dels animals marins es va emprar l'animal a trossos, els ossos i els ous, i dels insectes els ous de formiga; la mel i la cera d'abelles; dels rèptils i amfibis els ous i la sang. Els tractaments s'utilitzen principalment per a la cara, com a cosmètics per al cabell i el cos, la higiene, la salut general i per la pell. També per l'esfera otorinolaringològica, ocular, els trastorns dentals, i ginecològics, així com per a l'alleugeriment del dolor. El Tresor de Beutat proporciona informació sobre el coneixement dels tractaments tòpics, amb una base científica (i no màgica) amb una àmplia gamma de recursos d'origen animal, amb les formulacions acuradament elaborades per a fins cosmètics i terapèutics dissenyats per assolir l'ideal de la bellesa i la salut en les dones medievals, sent evident en les bases d'alguns tractaments tòpics utilitzats en el segle XXI.

PARAULES CLAU: Zooteràpia, Tresor de Beutat, cosmètica femenina, cosmètics medievals

INTRODUCCIÓ

Els productes derivats d'animals han representat una part important de l'arsenal terapèutic dermatològic en les diferents cultures a través de les edats. Això es coneix com Zooteràpia (1) i fins i tot en el món actual, segueix exercint un paper

essencial en la cura de la salut. Encara que les plantes i els materials derivats de les plantes són els ingredients que s'utilitzen en la majoria dels sistemes mèdics, els animals i els seus productes derivats es fan servir com a remeis en moltes de les pràctiques curatives tradicionals (2-5). La zooteràpia constitueix una important alternativa a altres teràpies conegudes, fins i tot en les societats modernes. No obstant això, malgrat la seva prevalença i el seu ús en tot el món, aquesta pràctica ha estat sovint ignorada pels etnobiòlegs (1,6), almenys en comparació amb la investigació sobre plantes. La medicina basada en animals salvatges i domèstics i els seus productes derivats (peülles, urpes, pell, ossos, plomes, dents...) són ingredients importants en la preparació de medicines preventives, protectores i terapèutiques en moltes cultures de la Xina, Amèrica Llatina, Àfrica i l'Índia (7). Aquestes pràctiques zooterapèutiques també es poden trobar a Europa i s'han utilitzat en diverses zones d'Espanya (6,8,9).

El *Tresor de Beutat* és un tractat medieval escrit en català en el segle XIV que conté descripcions de més de 200 fórmules, receptes mèdiques i cosmètiques emprades en el seu moment com a remeis, consells i diferents tipus de tractament destinades exclusivament a la dona. S'ha atribuït a Manuel Dias Calatayud i està catalogat com el Manuscrit 68 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (10). Molts d'aquests tractaments comprenen productes d'origen animal.

L'objectiu d'aquest estudi fou determinar quins animals i quines parts d'animals es van emprar, la forma en què es van aplicar, i quines van ser les indicacions terapèutiques. També es van examinar les similituds i diferències entre aquests productes i els que encara s'utilitzen per al tractament dermatològic al segle XXI.

MÈTODES

La versió original del *Tresor de Beutat*, escrit en llengua catalana medieval, va ser escanejada i digitalitzada. A continuació, la transcripció paleogràfica al català formal va ser realitzada per tres investigadors per tal d'arribar a acords sobre les discordances lingüístiques, paraules il·legibles o possibles interpretacions semàntiques. Un cop es va completar la transcripció, tots els camps semàntics referits als elements terapèutics animals van ser seleccionats acuradament i es van analitzar paraula per paraula per a aquest estudi. El *Tresor de Beutat* consta de 93 capítols en els que es donen consells i tractaments per a diversos diferents problemes relacionats amb la salut. Els animals esmentats en el *Tresor de Beutat* emprats com a remeis van ser classificats d'acord a la seva espècie seguint el Codi Internacional de Nomenclatura Zoològica (ICZN per als animals), i es va emprar la nomenclatura binomial (11). Es va fer un registre de la part o parts de l'animal emprades, el procediment de preparació, i la indicació esmentada. Si algun element encara es trobava en ús també va ser registrat.

RESULTATS

Els tractaments identificats estaven relacionats amb el següent: la higiene, la

salut general, cosmètics, trastorns de la pell, àrea d'oïda, nas i gola, els ulls, afeccions dentals, situacions ginecològiques, i els remeis per al dolor. Al *Tresor de Beutat* els productes a utilitzar es descriuen en detall, així com la seva manera de preparació, procediment d'aplicació i les seves indicacions mèdiques.

Es van identificar un total de 223 productes o elements com a remeis; 145 d'ells són d'origen vegetal, 21 minerals, i 47 (21%) d'origen animal. Derivats d'animals. Les 47 substàncies provenen de 30 animals diferents, dels quals 15 són mamífers, 7 aus, 4 animals marins, 2 rèptils i 2 insectes. Els mamífers inclouen cabra, bou, gos, cérvol, la geneta, l'erició, la llebre, el llop, el xai, l'ase, rata i vedella. Les aus inclouen capó, colom, corb, gallina, oca, oreneta i pollastre. Els animals marins eren el coral vermell i blanc, cranc i els calamars. Els rèptils i amfibis incloïen la tortuga i la granota, i entre els insectes l'abella i la formiga.

Es van utilitzar diferents òrgans o parts dels animals. Dels mamífers, es va fer servir la pell (*tel*) , específicament de la vedella; greix del cérvol, el porc o el xai (*llar, sea o sagú*); els productes viscerals com els ronyons de llop o cervells de porc; els annexes, com les banyes de cérvol o els peus de porc; les secrecions de les glàndules anals de la geneta o les glàndules mamàries dels éssers humans o del ruc (llet); glàndules salivals (saliva); deposicions de gos i de rata (excrements) , així com tot l'animal manipulats (rata ofegada o erició bullit). En quant a les aus s'empraven les plomes (capó i gallina), ous (gallina, pollastre, gall), closca d'ou (colom), greix (gallina), niu d'oreneta, el cap (orenetes), el suc d'animals (oca, gallina) i la femta (gall) . En els animals marins s'usà tot l'animal en trossos (cranc o coral), l'os (sèpia) o els ous (sípia). Dels insectes usaven la closca dels ous de les formigues, i la cera i mel d'abelles. A partir dels rèptils i amfibis s'empra els ous i la sang de les tortugues i la sang de granota.

La Taula I mostra les diverses espècies i animals que apareixen en el *Tresor de Beutat* (amb el seu nom original i la seva traducció), la part o parts de l'animal que s'utilitzen, la seva manera de preparació, i la seva indicació terapèutica. També es fa esment de si encara s'utilitza qualsevol dels elements originals. La Taula II proporciona informació sobre els diferents problemes de salut esmentats en el *Tresor de Beutat*, així com el tipus de tractament que s'utilitza per a cada problema, i els elements animals usats.

Pel que fa a l'aplicació terapèutica de tots aquests productes, es van utilitzar els animals en el tractament de gairebé tots els problemes de salut esmentats en el tractat. Diferents animals són esmentats per al tractament del mateix problema, ja que un animal pot tenir diferents usos depenent de la part específica d'aquest animal o de la seva manera de preparació.

DISCUSSIÓ

El *Tresor de Beutat* ocupa un lloc excel·lent en la literatura del segle XIV. El seu propietari era Pere Miquel Carbonell (Barcelona 1434-1517) majordom en la cort d'Alfons d'Aragó (Medina del Camp 1396 - Nàpols 1458) (12). Encara

que alguns prefereixen considerar el treball anònim, s'ha atribuït a l'escriptor valencià Manuel Dias Calatayud, baró d'Andilla, que va representar al Parlament del Regne de València en el Compromís de Casp en 1412 i va acompanyar al rei en la conquesta de Nàpols en 1443 (12). Existeix certa confusió al voltant del document en si, ja que també ha estat nomenat *Flors de Medicina* (13). Això ens permet afirmar que el *Tresor de Beutat* està clarament relacionat amb la producció mèdica del seu temps per autors de les Escoles de Còrdova o Salern, entre els quals destaquen Arnau de Vilanova, Lluís d'Alanís i Tròtula (13-19). Tot i que el *Tresor de Beutat* ha estat traduït a l'espanyol (20) i l'italià (21), el document original no ha estat estudiat en profunditat des del punt de vista lingüístic, mèdic o farmacològic.

El contingut del *Tresor de Beutat* s'adreça principalment a les dones, probablement les dones joves en edat fèrtil i d'una classe social alta. Els tractaments esmentats, dirigits a millorar la bellesa corporal, contrasten amb el caràcter anònim de la condició femenina de l'època. Això suggereix que el *Tresor de Beutat* va ser escrit més específicament per a les cortesanes, o potser les llevadores, que eren els únics professionals de la salut que gaudien de certs privilegis en la cort (22-24) en relació amb la salut de la dona. De fet, encara que l'exercici de la professió mèdica per les dones va romandre prohibit fins al segle XIV, la pràctica de l'obstetrícia i la cura dels nens durant els seus primers mesos de vida romanien gairebé exclusivament en mans de les dones. En les poques ocasions en què una dona practicava la medicina, ho feia com a membre d'una ordre monàstica, o perquè era l'esposa o la filla d'un metge famós. En aquest sentit, l'Escola de Medicina de Salern va ser una excepció, ja que va permetre l'accés de les dones a la professió mèdica. A l'edat mitjana aquesta prestigiosa Escola de Medicina es va convertir en el primer nucli de la *Salernitan Studium*, per després ser utilitzada com a model per altres universitats europees.

Una figura notable en aquesta escola era Tròtula de Ruggiero (1110-1160), autora d'alguns treballs dedicats a la salut de les dones (15,19,25), així com del més famós tractat d'Obstetrícia i Ginecologia de l'Edat Mitjana: de *Pasionibus mulierum curandorum*, així com *Curatione de Aegritudium o de Ornatu mulierum* (26). Molts historiadors debaten si Tròtula era una dona o si realment va existir. Les seves obres han estat atribuïdes a un home que escrivia baix el pseudònim de Tròtula. En qualsevol cas, aquest tractat representa una vertadera revolució en l'època, ja que feia recomanacions per a les dones sobre la higiene diària, l'exercici físic regular, la pràctica de massatges amb olis, seguir una dieta equilibrada, a més a més de diverses receptes curioses per als cosmètics femenins per combatre les arrugues, tenir cura del cabell i blanquejar les dents.

D'acord amb els cànons de la bellesa de la Baixa Edat Mitjana (27-29), les dones belles haurien de tenir la pell blanca i fina, les galtes rosades, un rostre sense arrugues, rostre lliure d'acné i sense marques o impureses, una front ampla, les celles no molt gruixudes i els cabells pintats o tenyits en negre, com les pestanyes i els ulls, que es destaquen en negre, una boca vermella i genives saludables, amb dents blanques i fortes; cabell que seria llarg, recte, gruixut, brillant, ros llis i acolorit o negre, un coll llarg, mans blanques suaus i petits pits rodons durs. Una

dona bella també havia de tenir ferm el cos, amb genitals aparentment verges, i amb el cos emetent una olor agradable (28,30). Els diversos tractaments esmentats al *Tresor de Beutat* estan d'acord amb aquests estàndards de bellesa.

Cal destacar però, el fet de que les pràctiques descrites en el *Tresor de Beutat* contrasten amb certs altres discursos de l'època, com els que figuren en el *Somni* de Bernat Metge (31), o les recomanacions morals de Jaume Roig a *L'Espill* o *Llibre de les dones* (32), obres en que es llança un atac violent contra les dones, encara que amb agudesa d'enginy, seguint la tradició misògina, per no parlar-ne dels sermons de Sant Vicent Ferrer (33). Tots aquests autors censuren les obres que tracten de les pràctiques d'higiene i la cosmètica femenina, a causa de les males intencions que anaven dirigides a enganyar els homes (27). El *Tresor de Beutat* conté molts aspectes interessants, des del punt de vista científic, així com històric i lingüístic. Aquests últims, però, no han estat objecte d'aquest treball, que s'ha limitat a les finalitats descrites.

La Zooteràpia ocupa un lloc important en el *Tresor de Beutat*, ja que el 20 % dels tractaments esmentats contenen productes d'origen animal. Alguns d'aquests animals eren domèstics, com el porc o el pollastre. Tanmateix, d'altres eren menys comuns, tot i així fàcils de trobar-ne, com les granotes o les formigues, però també hi havia alguns animals exòtics com el coral, molt més difícils d'obtenir. Els animals utilitzats en Zooteràpia s'associen sobretot amb l'entorn, de tal manera que els animals esmentats en el *Tresor de Beutat* eren majoritàriament domèstics de la zona del Mediterrani, molt diferents als utilitzats en altres parts del món on predominen altres tipus d'animals salvatges, com al Brasil, Àsia o la Xina. El fet que el *Tresor de Beutat* també esmenti l'ús de determinades espècies exòtiques com el corall vermell i blanc o la tortuga dona suport a la idea que el tractat va ser escrit per a cortesianes d'un cert nivell econòmic que es podien permetre aquest tipus de matèries primes.

A més, gairebé tots els tractaments esmentats al *Tresor de Beutat* s'utilitzen per a la seva aplicació mèdica, no per les seves propietats màgiques, a diferència d'altres cultures (3,4,6). És de destacar la minuciosa descripció de la preparació de les formulacions i els procediments. Per exemple, es donen detalls sobre com es col·loquen els excrements de les rates barrejats amb oli de rosa al palmell de la mà i s'apliquen al cap per estimular el creixement del pèl, però el tractament és tan eficaç que s'ha de tenir cura, ja que pot fins i tot causar un efecte excessiu, el que porta al creixement del pèl on no ha d'aparèixer, com en el palmell de la mà, si se'n col·loca en excés. (*Pels i Auran - i en Breu encara al palmell de la mà si'n usat de muda posar ...*) (*si s'utilitza una gran quantitat de la preparació, fins i tot pot créixer el pèl al palmell de la mà*).

Els principals elements esmentats en el *Tresor de Beutat* són plantes, de les quals en l'època se'n sabia molt. No obstant això, els animals també formen part de l'arsenal terapèutic, com s'ha pogut veure en altres cultures no mediterrànies a través del temps. De fet, els animals, particularment mamífers, s'utilitzen molt. Han estat àmpliament emprats per obtenir el greix, encara que en alguns casos

proporcionen productes fluids (suc, sang) o alguna de les seves parts es molen per produir pols (claus, ossos). Altres animals, com aus o peixos, han estat també d'interès pels seus ous, plomes, o fluids. De fet, fins i tot avui en dia encara utilitzem productes similars en els països mediterranis com Albània, Itàlia o Espanya, així com més llunyans com Nepal, on el 75 % dels productes derivats d'animals s'utilitzen per a la cura de la pell (6). Curiosament, ens trobem amb l'ús de la femta al *Tresor de Beutat* i a diferència d'altres tractats no es fa esment de l'ús de l'orina.

La composició dels remeis o terapèutica de substàncies mereix consideració del principi actiu i l'excipient o vehicle. La composició dels productes tòpics, tant cosmètics i terapèutics, usualment involucra partícules sòlides com pols, líquids i greix. Les diverses combinacions d'aquests tres elements donen lloc a les diferents formulacions utilitzades tradicionalment i que encara persisteixen en la farmacopea actual (34).

Al *Tresor de Beutat*, els productes derivats d'animals es van utilitzar principalment com oliosos en la composició d'ungüents i cremes per a diversos fins terapèutics, com ara hidratants, analgèsics, extracció de cossos estranys o despigmentació i excipients, menys comunament com líquids (suc, bilis, sang) en el tractament de ferides, cataractes o la conjuntivitis, i ocasionalment en forma de pols (os de coral o sípia) per blanquejar la cara o les dents. En certes preparacions podem trobar el propi animal com ingredient actiu, ja sigui manipulat, com ara la granota aixafada per combatre les esquerdes del mugró, o l'eriçó bullit usat com un estimulants potent del cabell, o part de l'animal, com els nius d'orenetes per a les cataractes.

Les bases de la teràpia tòpica al segle XXI encara contenen els elements que formen el triangle terapèutic (greix, líquid i pols). Tanmateix, a diferència d'èpoques anteriors s'empren els productes sintètics, encara que a la cosmètica es recorre sovint a substàncies naturals, generalment d'origen vegetal.

Avui en dia, l'ús d'animals en els cosmètics està estrictament regulat i l'ús d'elements dels animals ha de complir una sèrie de requisits, relatius tant a l'obtenció dels productes (els animals no han de patir), com per a la seva fabricació (procediments per a l'obtenció i elaboració dels productes depenent de quina part de l'animal es tracta, la seva manera de morir i el temps que ha estat mort), de manera que l'ús d'animals en cosmètica i tractament tòpic és ara molt restringits (35-37). Així i tot, cal destacar que alguns d'aquests elements utilitzats fa més de 500 anys encara estan en ús, com la molt usada lanolina (oli obtingut de la llana d'ovella), o la cera o la mel d'abelles.

Hi ha altres productes derivats d'animals que no s'esmenten en el *Tresor de Beutat*, com l'esperma de balena, bava de cargol, oli de visó, extractes de placenta o de queratina, totes d'ús corrent en la folkmedicina (38-43). Encara avui en dia podem trobar, juntament amb els tractaments tòpics més convencionals, una sèrie de teràpies cosmètiques alternatives paral·leles a la medicina oficial que reflecteixen la gran influència de la medicina popular o folklòrica al llarg dels segles. De fet, al segle XXI, no és estrany que s'ofereixi depilació utilitzant ous de

formiga, o trobar sabons amb proteïnes de seda de cuc, el greix de cérvol per als ciclistes, o el xampú de cavall per enfortir el cabell.

En conclusió, el *Tresor de Beutat* proporciona informació sobre l'ampli coneixement dels tractaments tòpics, amb una base científica (i no màgica), que ha transcendit als temps moderns. Aquesta informació ha permès establir les bases científiques per als cosmètics, així com explicar en part la persistència en paral·lel d'un món de les teràpies alternatives que es nodreix dels coneixements de mil anys d'antiguitat. Cal destacar que en el *Tresor de Beutat* hi ha una presència important del món animal per a la preparació d'una àmplia gamma de tractaments dissenyats per assolir l'ideal de la bellesa i la salut en les dones medievals.

Taula I. - Animals que apareixen en el Tresor de Beutat (amb el seu nom original i nom binomial), la part o parts de l'animal que s'empren, la seva manera de preparació, i el seu ús terapèutic

Nom	Nom binomial	Part usada	Preparació	Ús al Tresor de Beutat	Ús actual
MAMÍFERS					
Boch	<i>Capra aegagrus</i>	Fel	Greix barrejat	Pelador	No
Bou	<i>Bos taurus</i>	Fel	Mesclat	Pelador	No
Ca	<i>Canis lupus familiaris</i>	Femta	Ungüent	Caiguda de cabell	No
Cervo	<i>Cervus elaphus</i>	Suc		Despigmentant	Cremes
		Blanch		Despigmentant	(ciclistes)
		Banya		Emblanquidor dental	
Civeta	<i>Genetta genetta</i>	Secrecions de glàndules anals		Perfums	Sí (fixador) cosmètic
Eriçó	<i>Erinaceus europaeus</i>		Cuit	Depilatori	No
Humà	<i>Homo sapiens</i>	Llet		Ulls vermells	No
		Saliva		Ferides	
Llebre	<i>Lepus aepaeus</i>	Fel	Ungüent	Mal de cap	No
Llop	<i>Canis lupus</i>	Ronyons	Ungüent	Mal de cap	No
Moltó	<i>Ovis aries</i>	Seu	Ungüent	Etries	Sí (lanolina)
Porc	<i>Sus domesticus</i>	Sagí	Ungüent	Mal de mamelles	No

		Llard	Ungüent	Corca dents	
		Cervell	Crema	Mans	
		Ungles	Pols	Emblanquidor dental	
Ovella	Ovis orientalis	Femta calda	Ungüent	Mal de mamelles	No
Somera	Equus asinus	Llet	Foment	Emblanquidor pell	No
Rata	Rattus noruegicus	Femta	Ungüent	Caiguda de cabell	No
		Rata ofegada		Pelador	
Vitel·la	Bos taurus	Tel	Ungüent	Emblanquidor pell	No
OCELLS					
Capó	Gallus gallus domesticus	Ploma de coll	Crema	Mans	No
Colom	Columba livia	Closques d'ou	Pols	Mal als ulls	No
Corb	Corbus corax	Ous		Tint negre al cap	No
		Femta		Cataractes	
		Fel		Cataractes	
Gallina	Gallus gallus domesticus	Sagí	Ungüent	Cos estrany en oïda	No
		Suc de ploma	Crema	Despigmentació	
			Crema	Mans	
Oca	Anser anser	Suc		Despigmentació	No
Oreneta	Hirundo rustica	Nius	Punxats	Visió pobra	No
		Caps		Mal de llavis i boca	
Poll	Gallus gallus domesticus	Ous		Fístula nasal	No
			Clara	Mal de cap	
PEIX					
Coral vermell	Coralum rubrum		Pols	Emblanquidor dents	No
Coral blanc	Madrepora oculata		Pols	Avortament repetit	No
Peix cranc	Carcinus maenas			Emblanquidor	No
Sípia	Sepia officinalis	Escut		Emblanquidor cara	No
		Os		Emblanquidor dents	

		Ous			
INSECTES					
Abella	Abeja melifera	Cera	Ungüent	Mal de queixal	No
		Mel			
Formiga	Lasius neglectus	Ous (closca)	Pols	Depilatori	Sí
RÈPTILS					
Tortuga	Caretta caretta	Ous			No
AMFIBIS		Sang		Depilatori	
Granota	Pelophylax perezi			Depilatori	No

Taula 2 -. Problemes relacionats amb la salut esmentats en el Tresor de Beutat, el tipus de tractament que s'utilitza per a cada problema, i elements animals particulars usats

	TIPUS DE TRACTAMENT	ELEMENT ANIMAL USAT
HIGIENE	Perfum	Secreció de la glàndula anal de geneta
COSMÈTICS FACIALS	Crema hidratant	Greix de pollastre, bilis de bou, sang de tortuga
	Depilatori facial	Rates, ous de formiga, eriçó, tortuga i sang de granota
	Potent depilatoris	Rates ofegades
	Blanquejadors	Barreja de bilis de cabra, os de sípia, ous frescos barrejats amb vinagre
COSMÈTICA DEL CABELL	Pèrdua de cabell	Femta de rata i de gos
	Tint negre	Ous de corb
COSMÈTICA DEL COS	Crema de mans	Cervell de porc, plomes de coll de capó o de pollastre negre barrejades
	Esquerdes al mugró	Pell de porc, excrements d'ovella, granotes aixafades
	Estries	Greix de moltó, clara d'ou batuda, llard de porc
	Dolor als pits	Femta calenta d'ovella
MALALTIES DE LA PELL	Taques i pigues	Ous frescos amb vinagre

	Ferides i pústules	Ous frescos, bilis de cabra, greix de gallina, coral blanc
	Irritació de la depilació	Ous de formiga
SALUT BUCAL	Dolor de llavis i llengua	Cap d'oreneta
	Mal de queixal	Astes del cérvol, greix de pollastre
	Inflamació de les genives i la llengua	Sípia, mel, niu d'oreneta
	Càries dental	Mantega de porc vell i mel
	Blanquejador de dents	Os de sípia i astes de cérvols
ORL	Mal d'oïda	Llet de femella, clara d'ou, perla, fel de vedella jove i mel
	Sordesa	Bilis de porc
	Cos estrany a l'oïda	Mantega, greix de pollastre, quall
	Fístula nasal	Closques d'ou
	Pigues	Sèu calenta
	Ferides	Saliva
GINECOLOGIA	Avortaments de repetició	Pols de coral blanc
ULLS	Visió pobra	Nius d'oreneta
	Cataractes	Femta i fel de corb
DOLOR	Mal de cap	Ungüents amb clara d'ou i fel de conill

REFERÈNCIES

1. Alves RRN, Rosa IL. Why study the use of animal products in traditional medicines? *J Ethnobiol Ethnomed.* 2005; 1:1-5.
2. Alves RRN, Rosa IL. Biodiversity, traditional medicine and public health: where do they meet? *J Ethnobiol Ethnomed.* 2007; 3:9.
3. Agra MF, Baracho GS, Nurit K, Basílio IJLD, Coelho VPM. Medicinal and poisonous diversity of the flora of "Cariri Paraibano", Brazil. *J Ethnopharmacol.* 2007; 111:383-395.
4. Alves RRN, Alves HN. The faunal drugstore: Animal-based remedies used in traditional medicines in Latin America. *J Ethnobiol Ethnomed.* 2011; 7:9.
5. Alves RRN, Medeiros MFT, Albuquerque UP, Rosa IL. From Past to Present: Medicinal Animals in a Historical Perspective. In: Alves RRN, Rosa IL (eds) *Animals in Traditional Folk Medicine: Implications for conservation.* Springer, Berlin 2013:11-23.
6. Quave CL, Lohani U, Verde A, Fajardo J, Rivera D, Obón C, Valdes A, Pieroni A. A comparative assessment of zootherapeutic remedies from selected areas in Albania, Italy, Spain and Nepal. *J Ethnobiol.* 2010, 30:92-125.

7. Alves RRN. Relationships between fauna and people and the role of ethnozoology in animal conservation. *Ethnobiol Conserv.* 2012; 1:1-69.
8. Ceriáco LMP, Marques MP, Madeira NC, Vila-Viçosa CM, Mendes P. Folklore and traditional ecological knowledge of geckos in Southern Portugal: implications for conservation and science. *J Ethnobiol Ethnomed.* 2011; 7:26.
9. Palacín-Latorre JM. La "Medicina popular": fuentes para su estudio y método de trabajo. Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas. Actas de las IX Jornadas. Instituto de Ciencias de la Educación. Universidad de Zaragoza, 1994; 9:363- 417.
10. Dies de Calatayud M. Manuscrit nº 68 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, folis 151-170, titulat *Flos de Medicines* o receptes del *Tresor de Beutat*. Universitat de Barcelona
11. International code of zoological nomenclature. London: International Trust for Zoological Nomenclature, c/o Natural History Museum, 4th edition. 1999
12. Mestre i Campí J. Diccionari d'història de Catalunya. Barcelona: Edicions 62, 6th ed. 2004.
13. Cabré i Pairet MM. La cura del cos femení i la medicina medieval de tradició llatina. Els tractats 'De ornatu' i 'De decorationibus (sic) mulierum' atribuïts Arnau de Vilanova, 'Tròtula' de mestre Joan, i 'Flos del *Tresor de Beutat* ', atribuït a Manuel Díez de Calatayud. Tesi doctoral, Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona, 1994.
14. Cantalupo PB, Cavallo P. Trotula de Ruggiero. Sulle malattie delle donne. Palermo: La Luna Saggia, 1994.
15. Paniagua Arellano, J.A. El maestro Arnau de Vilanova, médico. En *Studia Araldiana*. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311. Fundació Uriach 1838, 1994, 49-143. Barcelona, 1969.
16. Green MH. From "Diseases of Women" to "Secrets of Women": The Transformation of Gynecological Literature in the Later Middle Ages. *JMEMS.* 2000; 30: 5-39. |
17. Green MH. Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe. *Signs.* 1989; 2: 434-73.
18. Green MH. The Trotula. A medical compendium of women's medicine. Philadelphia: University of Pennsylvania press, 2001.
19. Donahue MP. Historia de la enfermería. Barcelona: Doyma, 1988.
20. Dies de Calatayud M. Flores del tesoro de la belleza: tratado de muchas medicinas o curiosidades de las mujeres. Manuscrito nº 68 de la Biblioteca de la Universidad de Barcelona folios 151 a 170. Traducció per Oriol Comas. Palma de Mallorca: Lunas José J. de Olañeta, 1993
21. Minervini V. Una raccolta di 'flos' di cosmética catalana. Messana: Rassegna di studi filologici linguistici e storici, 1991; 8: 129-146.
22. Julià-Gisbert A, Martínez-Molina A, Cervera-Puig C. El saber de la matrona medieval: la belleza femenina. *Enf Integ.* 2008;81: 12-16.
23. Pamo-Reyna OG. Una visión histórica de la participación femenina en la profesión médica. An historical approach about the women participation in the medical profession. *Rev Soc Peru Med Interna* 2007; 20: 109-121

24. Emrenreich B and English D. Witches, midwives and nurses. A history of women healers. New York: The Feminist press, 1973.
25. Cavallo P, Proto MC, Patruno C, Del Sorbo A, Bifulco M. The first cosmetic treatise of history. A female point of view. *Int J Cosmet Sci.* 2008; 30:79-86.
26. Guerrero-Peral AR, de Frutos-González V. *De secretis mulierum, de chirurgia et de modo medendi libri septem.* Neurologia y mujer en la literatura médica medieval. *Rev Neurol* 2010; 50:365-70.
27. Puig Rodríguez- Escalona M. Poesía misógina en la Edad Media latina (ss. XI -XIII. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1995.
28. Puig Rodríguez-Escalona M. La bellesa femenina a l'edat mitjana segons els tractats de cosmètica. In: Carabí A, Segarra M. *Bellesa, dona i literatura.* Universitat de Barcelona, 1998.
29. Eco U. *Art and Beauty in the middleages.* New Haven and London: Yale University press, 1986.
30. Iradiel P. Tenir cura del cos, tenir cura de la imatge: els paradigmes de la bellesa femenina a la València de la Baixa Edat Mitjana. *Debats.* 1986; 16: 4-19.
31. Metge B. *Lo somni.* Barcelona: Edicions 62, 2004.
32. Roig J. *Espill o llibre de les dones.* Barcelona: Edicions 62, 1978.
33. Beati Vicentii. *Natione Hispani professione sacri predicatorum ordinis celebratissimi sermones hyemales: cum eorum indice luculentissimo.* 1528. Lugduni: per Ioannem Moylin als Cambray, 1527.
34. Baran R, Maibach HI. *Textbook of Cosmetic Dermatology* 14^a ed. New York: Informa Healthcare, 2010.
35. <http://www.aemps.gobs.es/legislación/espana/cosmeticosHigiene/cosmeticosHigiene.htm>. Consultat el 7 desembre de 2013
36. Real Decreto 1599/1997, de 17 de octubre, que recoge la regulación de los productos cosméticos (boe núm. 261, de 31 octubre [rcl 1997, 2572]) Editorial Aranzadi S.A.
37. Reglamento (CE) n° 1223/2009 del Parlamento Europeo y del Consejo, de 30 de noviembre de 2009, sobre los productos cosméticos.
38. Jash A, Kwon HK, Sahoo A, Lee CG, So JS, Kim J, Oh YK, Kim YB, Im SHJ Topical application of porcine placenta extract inhibits the progression of experimental contact hypersensitivity. *Ethnopharmacol.* 2011;133:654-62.
39. <http://www.stpetersburger.com/index.php/spermaceti-cream-for-extra-dry-skin.html>. Consultat el 30 de juliol de 2013.
40. <http://www.magic-sportfood.de/en/Brands/Sport-Nutrition/Xenofit/Xenofit-Special/Xenofit-Second-Skin-Deer-Fat-Sports-Cream.html>. Accés Novembre 30, 2013.
41. <http://www.wisegeek.com/what-is-placenta-cream.htm>. Accés Novembre 30, 2013.
42. <http://www.uva.org.ar/otrosusos.html>. Consultat el 30 de novembre de 2013.